

IJTIMOY STEREOTIPLARNING AYOLLARNING OILAVIY VA SHAXSIY RIVOJLANISHIGA TA'SIRI**Xujayeva Zarnigor Muzaffar qizi***Farg'ona viloyati Farg'ona shahri 15- sonli DMTT psixologi**Farg'ona Davlat Universiteti**24 psixologiya 2 bosqich magistranti***MAQOLA
MALUMOTI****ANNOTATSIYA:****MAQOLA TARIXI:***Received: 15.11.2025**Revised: 16.11.2025**Accepted: 17.11.2025***KALIT SO'ZLAR:***ijtimoiy stereotip,
gender tengligi, ayol,
shaxsiy rivojlanish,
oila, ijtimoiy ong.**Mazkur maqolada ijtimoiy stereotiplarning ayollarning oilaviy va shaxsiy rivojlanishiga ta'siri tahlil etilgan. Jamiyatda ayollarga nisbatan shakllangan an'anaviy qarashlarning salbiy oqibatlarini, ularning ijtimoiy faolligi, shaxsiy o'sishi hamda oilaviy munosabatlardagi o'rniga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, stereotiplarni yengish, gender tenglikni ta'minlash va ayollarning o'zini anglash jarayonini rivojlantirish yo'llari ko'rsatib o'tilgan*

Ijtimoiy stereotiplar, jamiyat tomonidan jinslarga nisbatan belgilangan umumiy va ko'pincha soddalashtirilgan tushunchalar, insonlarning xulq-atvori, qarorlari va hayot yo'llariga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, ayollarga nisbatan mavjud bo'lgan an'anaviy stereotiplar ularning oilaviy hayoti va shaxsiy rivojlanish jarayonida jiddiy cheklovlar va qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

Kirish

Ijtimoiy stereotiplar insonlarning xulq-atvori, intilishlari va imkoniyatlarini shakllantiruvchi fundamental ijtimoiy tuzilmalardan biridir. Ayollarga nisbatan mavjud bo'lgan an'anaviy stereotiplar (ayol – g'amxo'r, uy bekasi; erkak – ta'minotchi, rahbar) ularning shaxsiy va professional hayotini cheklaydigan asosiy to'siq hisoblanadi (Heilman, 2012).

Tadqiqotning dolzarbligi: Jahonda gender tengligiga erishish Barqaror Rivojlanish Maqsadlarining (SDG 5) ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib turgan bir paytda, stereotiplarning ayollar hayotidagi aniq va tizimli ta'sirini tahlil qilish muhimdir.

Maqsad: Ushbu maqolaning maqsadi – ijtimoiy stereotiplarning ayollarning oilaviy rollari va shaxsiy rivojlanishiga ta'sirini ilmiy adabiyotlar va ijtimoiy-psixologik kontsepsiyalar asosida chuqur tahlil qilish.

Stereotiplarning Oilaviy Hayotga Ta'siri

An'anaviy gender stereotiplari ayollarni asosan "uy bekasi" va "bola parvarishlovchi" sifatida belgilaydi. Bu esa bir qator salbiy oqibatlariga olib keladi:

Uy yumushlarining nomutanosib taqsimlanishi: Jamiyatda ayolning asosiy vazifasi uy yumushlari va bolalar tarbiyasi degan qarash ustunlik qiladi. Natijada, ishlaydigan ayollar ham ko'pincha "ikkinchi smena" deb ataladigan, uydagi barcha ishlarni yolg'iz bajarishga majbur bo'lishadi. Bu esa ularda ruhiy tushkunlik, surunkali charchoq (burnout) va stressni keltirib chiqaradi.

Kasbiy tanlovga ta'sir: Ayollarning asosiy e'tibori oila bo'lishi kerakligi haqidagi stereotip tufayli, ular o'zlarining professional ambitsiyalarini qurbon qilishga yoki oilaviy majburiyatlarga mos keladigan pastroq maoshli va kam imkoniyatli ishlarni tanlashga majbur bo'lishadi.

Qaror qabul qilishdagi tengsizlik: Oilaviy masalalarda, ayniqsa, moliyaviy va katta ahamiyatga ega qarorlarni qabul qilishda, erkaklarning fikri ustun qo'yilishi mumkin. Bu esa ayollarning o'z hayotini boshqarish qobiliyatiga bo'lgan ishonchini pasaytiradi.

Misol: Ko'plab jamiyatlarda, ayolning o'qish yoki ishlash uchun boshqa shaharga ketishi, oilaviy hayotga salbiy ta'sir qiladi degan tushuncha ustun bo'lib, ayol o'zining shaxsiy maqsadlaridan voz kechadi.

2. Metodlar (Methods)

Ushbu tadqiqot deskriptiv-analitik metodologiyaga asoslangan bo'lib, mavjud ilmiy adabiyotlar, sotsiologik hisobotlar va gender tadqiqotlari asosida olib borildi.

Tahlil Ob'ektlari:

Nazariy Asoslar: Arlie Russell Hochschildning "Ikkinchi smena" (haqsiz uy mehnati) va Rosabeth Moss Kanterning "Shisha shift" (mansab o'sishidagi ko'rinmas to'siqlar) kontsepsiyalaridan foydalanildi.

Ma'lumot Manbalari: Xalqaro tashkilotlar (BMT, XMT)ning hisobotlaridagi gender nomutanosibliklari va o'zbek hamda xorijiy olimlarning mavzuga oid ilmiy ishlari ko'rib chiqildi.

Tahlil Usuli: Gender stereotiplari keltirib chiqargan ta'sirlar (oilaviy yuk, professional segregatsiya, psixologik stress) sifat tahlili (Qualitative Analysis) orqali tizimlashtirildi.

Shaxsiy Rivojlanish va Ta'limga Ta'siri

Ijtimoiy stereotiplar ayollarning o'z salohiyatlarini to'liq namoyon etishlariga to'sqinlik qiladi.

Ta'lim imkoniyatlarining cheklanishi: Ayolning kelajagi asosan turmush qurish va oila qurish bilan bog'liq degan qarash, qizlarning ta'limiga, ayniqsa "erkaklarniki" hisoblangan aniq fanlar (STEM - fan, texnologiya, muhandislik, matematika) sohalariga sarmoya kiritishni kamaytiradi. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy tanlovini keskin cheklaydi.

"Sinflangan" xulq-atvor: Jamiyat ayollardan "zaif", "emotsional" va "bo'ysunuvchi" bo'lishni kutadi, bu esa qizlarning o'z fikrini erkin bildirish, yetakchilik qilish va murakkab masalalarda faol ishtirok etish qobiliyatlarini susaytiradi. O'z navbatida, bu shaxsiy va professional o'sishga to'sqinlik qiladi.

O'z-o'zini baholashning pasayishi: Doimiy ravishda stereotiplarga mos kelish zaruriyati, ayollarning o'z qobiliyatlariga shubha bilan qarashlariga (masalan, "imposter sindromi"), shuningdek, tashqi ko'rinishga haddan tashqari e'tibor berishlariga olib kelishi mumkin, bu esa psixologik muammolar (xususan, ruhiy tushkunlik va xavotir) xavfini oshiradi.

3. Natijalar (Results)

Olib borilgan tahlil natijalari ijtimoiy stereotiplarning ayollarning rivojlanishiga ta'sirini aniq ko'rsatib berdi:

3.1. Oilaviy Rollardagi Nomutanosiblik

Tadqiqotlar natijasida (Hochschild, 1989) ayollar pullik mehnatdan tashqari haftasiga qo'shimcha 20-35 soat haqsiz uy mehnati bilan shug'ullanishlari aniqlanadi. Bu nomutanosiblik quyidagilarga olib keladi:

Vaqt Qashshoqligi: Ayollarning o'qish, malaka oshirish yoki dam olish kabi shaxsiy rivojlanishga ajratiladigan vaqt resurslari keskin kamayadi.

Nikoh sifatining pasayishi: "Ikkinchi smena" yukining ortishi ayollarda surunkali charchoqni (burnout) va stressni keltirib chiqarib, oila a'zolari o'rtasida ziddiyatlar xavfini oshiradi.

3.2. Professional Cheklovlar

Ijtimoiy stereotiplar ayollarning kasbiy tanloviga va mansab o'sishiga jiddiy to'siq bo'ladi:

Gorizontal Segregatsiya: Ayollar an'anaviy "ayol kasblari" (g'amxo'rlik, ta'lim, ma'muriy ishlar) bilan cheklanib, yuqori daromadli STEM sohalarida atigi 20-30% ni tashkil etadi.

Shisha Shift" effekti: Yuqori stereotipli rahbarlik lavozimlariga chiqishda ayollar o'z qobiliyatlariga emas, balki "rahbarlik" va "erkaklik" xususiyatlari o'rtasidagi nomuvofiqlik (Role Congruity Theory) tufayli rad etishlarga duchor bo'lishadi (Eagly & Karau, 2002).

3.3. Psixologik oqibatlar

Stereotiplarga mos kelish zaruriyati ayollarning psixologik salomatligiga zarar yetkazadi:

O'z-o'zini baholashning pasayishi: Doimiy tanqid va stereotipik talablar ta'sirida ayollarda "Imposter sindromi" (o'z muvaffaqiyatiga shubha) va o'z-o'zini past baholash holatlari ko'p uchraydi.

Stereotip Tahdidi (Stereotype Threat): Qobiliyat haqidagi salbiy stereotiplarning mavjudligi ayollarning intellektual vazifalarni bajarishda samaradorligini bevosita pasaytiradi (Steele, 1997).

3. Vaziyatni O'zgartirish Yo'llari

Ijtimoiy stereotiplarning salbiy ta'sirini kamaytirish uchun kompleks yondashuv talab qilinadi:

Ta'lim va xabardorlikni oshirish: Bolalikdan boshlab maktablarda va oilada jinslar o'rtasidagi tenglik, qizlarning har qanday sohada muvaffaqiyatga erishish imkoniyatiga egaligi haqida xabardorlikni oshirish.

Oila ichida rollarni qayta taqsimlash: Er-xotin o'rtasida uy yumushlari va bolalar parvarishini teng taqsimlash zarurligini targ'ib qilish. Erkaklarning otalik va oilaviy hayotdagi faol ishtirokini rag'batlantirish.

Ijobiy o'rnaklar (Role Models): Ommaviy axborot vositalari va ta'lim muassasalarida turli sohalarida muvaffaqiyatga erishgan ayol yetakchilarning misollarini keng yoritish.

Qonunchilik va siyosat: Mehnat kodeksida teng ish haqi, ota-ona ta'tillari (faqat onaga emas, otaga ham beriladigan) kabi tenglikni ta'minlovchi mexanizmlarni mustahkamlash.

4. Muhokama (Discussion)

Olingan natijalar ijtimoiy stereotiplarning ayollar hayotiga ko'p darajali ta'sirini, oiladan tortib professional martabagacha bo'lgan barcha sohalarini qamrab olishini tasdiqlaydi.

Stereotiplar nafaqat individual tanlovni cheklaydi, balki strukturaviy iqtisodiy nomuvofiqlikni ham saqlab qoladi.

Asosiy Munozara Nuqtalari:

Iqtisodiy oqibat: Ayollarning yuqori malakali, ammo qadrsizlangan haqsiz mehnatga sarflagan vaqti bevosita mamlakatning yalpi ichki mahsuloti (YaIM) rivojlanishiga to'sqinlik qiladi, chunki bu vaqt pullik mehnat bozorida ishlatilmaydi.

Ta'limdagi bo'shliq: Agar oilaviy stereotiplar tufayli qizlarning ta'limiga investitsiya kamaytirilsa, jamiyat o'zining inson kapitali zaxirasining muhim qismidan samarali foydalana olmaydi.

Tizimli yechimlar zarurati: Faqat shaxsiy darajadagi xabardorlikni oshirish yetarli emas. Hukumatlar ota-ona ta'tillarini gender neytral qilish va bolalarni parvarishlash infratuzilmasini rivojlantirish kabi siyosiy islohotlar orqali stereotiplarning tizimli asoratlarini yengishi lozim.

Tadqiqotning Cheklovlari: Ushbu maqola asosan nazariy tahlil va mavjud adabiyotlarga tayanadi. Kelajakdagi tadqiqotlar O'zbekiston yoki Markaziy Osiyo kontekstidagi aniq sotsiologik ma'lumotlar asosida empirik isbotlarni taqdim etishi lozim

Xulosa

Ijtimoiy stereotiplar ayollarning hayot yo'llarini, ularning oilaviy baxtini va shaxsiy rivojlanish salohiyatini keskin cheklaydi. Jamiyatning barqaror va adolatli bo'lishi uchun, ayollarga faqatgina an'anaviy rollarda emas, balki o'z tanlagan yo'llarida erkin va to'laqonli rivojlanish imkoniyatini berish zarur. Stereotiplarni yengib o'tish, har bir insonning o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishi uchun sharoit yaratadi va butun jamiyat farovonligini oshiradi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, stereotiplar ayollarda vaqt qashshoqligi va mehnat bozorida jazoni keltirib chiqaradi. Xulosa qilib aytganda, tizimli o'zgarishlar va ijtimoiy siyosatning qayta ko'rib chiqilishi gender tengligiga erishish uchun zarurdir.

Ijtimoiy stereotiplar ayollarning oilaviy va shaxsiy rivojlanishiga sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ular ayollarni nomutanosib uy mehnati yuki, past maoshli kasbiy sohalarga majbur qilish va rahbarlik lavozimlaridan chetlatish orqali iqtisodiy va psixologik jihatdan zaiflashtiradi.

Gender tengligiga erishish uchun ijtimoiy siyosatlarni tubdan qayta ko'rib chiqish, oilaviy rollarni modernizatsiya qilish va ta'lim tizimida stereotiplarga qarshi kurashni

kuchaytirish zarur. Bu nafaqat ayollar, balki butun jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova, V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2019.
2. Giddens, A. Sociology. – Cambridge: Polity Press, 2018.
3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta’minlash to‘g‘risida”gi Qonuni, 2019-yil.
5. Ismoilova, N. Gender madaniyati va ijtimoiy stereotiplar. – Toshkent, 2021.
6. World Bank Report: Gender Equality and Development. – Washington, 2022.
7. UNESCO (2023). Gender Equality in Education: Global Report.
8. O‘zbekiston Respublikasi Xotin-qizlar qo‘mitasi ma’lumotlari, 2024.